

Pregledni članak
doi:10.5937/NPDUNP1902082G
UDK: 332.122:338.45
332.14

RAZMEŠTAJ INDUSTRIJE KAO INSTRUMENT REGIONALNOG RAZVOJA

Živorad Gligorijević

Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu

Aleksandar Manasijević

Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu

Razmeštaj industrije kao instrument za obezbeđenje racionalnog i efikasnog razvoja industrije predstavlja jedno od ključnih područja interesovanja ekonomske teorije, a isto tako, i savremene ekonomske politike mnogih zemalja. Razlog je taj što razmeštaj industrije determiniše stepen uspešnosti njenog razvoja, a s obzirom na njen značaj i na njeno mesto u strukturi privrede, i stepen uspešnosti privrednog i sveukupnog razvoja. Razmeštaj industrije u velikoj meri utiče kako na horizontalni tako i na regionalni aspekt privrednog razvoja.

Imajući navedeno u vidu, predmet istraživanja u ovom radu su teorijsko-metodološka pitanja razmeštaja industrije, sa ciljem da se ukaže na uticaj, odnosno na ulogu razmeštaja industrije u regionalnom razvoju.

Ključne reči: industrija, razmeštaj industrije, regionalni razvoj, regionalne razlike.

UVOD

Sudeći prema literaturi koja se bavi izučavanjem regionalnog razvoja reč je o jednom od najznačajnijih područja interesovanja kojim se bavi ekonomska, i ne samo ekonomska, teorija i politika razvoja.¹ To, međutim, ne znači da su sva pitanja vezana za ovu veoma važnu oblast u potpunosti izučena i da ne postoji potreba za novim istraživanjima. Naprotiv, neprekidno se otkrivaju novi problemi koje treba izučavati, a isto tako, i praksa privrednog razvoja iznova pokreće mnoge, već izučavane, ali ponovo aktuelne probleme.² U tom kontekstu, jedno od pitanja kome se veoma često poklanja posebna pažnja svakako je pitanje razvoja, odnosno regionalnog razvoja industrije.

Razvoj industrije i formiranje njene regionalne strukture predstavljaju dve strane jedinstvenog procesa. Zbog toga je veoma značajno da se u procesu izgradnje i razvoja industrije vodi računa o razmeštaju industrijskih kapaciteta, kako bi se stvorili uslovi za njen racionalni razvoj. Tim pre što bez razvoja industrije nema ni

dinamičnog i efikasnog razvoja privrede u celini. Pri tome, razvoj i razmeštaj industrijskih kapaciteta mogu u velikoj meri uticati na povećanje, odnosno na smanjenje regionalnih razlika na teritoriji jedne nacionalne ekonomije, pa je u tom smislu značaj ostvarivanja racionalnog razvoja i razmeštaja industrije još veći. Polazeći od navedenih konstatacija, u ovom radu razmatraju se teorijsko-metodološke osnove razmeštaja industrije kao instrumenta za obezbeđenje racionalnog i efikasnog razvoja industrije i ravnomernijeg regionalnog razvoja.

1. Teorijsko-metodološke osnove razmeštaja industrije

1.1. Pojam i kriterijumi razmeštaja industrije

Osnovna i najznačajnija karakteristika privrednog razvoja u periodu od druge polovine XVIII veka pa sve do današnjih dana sadržana je u njegovom veoma dinamičnom odvijanju i to, pre svega, pod uticajem razvoja industrije koja je, kao posebna privredna delatnost, odigrala najveću, to jest presudnu ulogu u privrednom razvoju velikog broja zemalja sveta.

Industrija i u savremenim uslovima predstavlja vodeću privrednu delatnost i, kao osnovni nosilac tehničko-tehnološkog progresa, vrši snažan uticaj na sveukupne tokove privrednog razvoja. Bez industrije nema dinamičnog i efikasnog razvoja privrede. Takvu ulogu, međutim, industrija može da ostvari samo pod uslovom da se u njenom razvoju obezbedi maksimalna racionalnost. Mora se obezbediti njeno optimalno strukturiranje po granama i regionalno (prostorno), u zavisnosti od potreba razvoja privrede, odnosno mora se obezbediti njen ravnomerniji regionalni razvoj. U tom smislu, u procesu kreiranja razvojne politike posebno mesto mora imati razmeštaj industrije, to jest mora se voditi računa o postizanju odgovarajućeg razmeštaja industrije.

Razmeštaj industrije predstavlja teritorijalnu distribuciju industrije, kako sa nacionalnog tako i sa međunarodnog stanovišta, zavisno od faktora lokacije pojedinih industrijskih kapaciteta (sirovina, tržišta, energije, saobraćajnica, radno sposobnog stanovništva itd.).

Razmeštaj industrije pitanje je svakodnevnih aktivnosti koje je pre svega vezano za ekonomiju razvoja industrije, nasuprot njenog regionalnog razvoja koji je pre svega uslovljen politikom privrednog razvoja. Rečeno vojničkim jezikom, regionalni razvoj je strateški zadatak (strategija razvoja), a razmeštaj industrije je taktika ostvarenja tog razvoja. Pri tome, pod razmeštajem industrije „... podrazumevamo njenu geografsku određenost, vezanost za određenu oblast, rejon ili mesto ... Pri tome se misli ne samo na razmeštaj već izgrađene industrije nego i na razmeštaj industrijskih objekata koji tek treba da se grade.“ (Mišić, 1965, 149)

Razmeštaj industrije je instrument za obezbeđenje racionalnog i efikasnog razvoja industrije i privrede kao celine i faktor obezbeđenja ekonomske ravnopravnosti, ali i svih drugih aspekata ravnopravnosti stanovništva. Zbog toga je veoma značajno da se u kreiranju razmeštaja industrije odaberu oni kriterijumi i faktori koji će omogućiti racionalnost u razvoju industrije i privrede.

Pomenuti kriterijumi mogu biti: prvo, *kriterijumi ekonomske prirode* (ekonomija razvoja) i drugo, *kriterijumi političke prirode* (politika razvoja industrije). (Gligorijević, 2019) Navedene grupe kriterijuma međusobno se ne isključuju, a u

politici racionalnog razvoja industrije najcelishodnija je njihova kombinovana primena.

Kriterijumi ekonomske prirode polaze od potreba iskorišćenja pogodnosti za razvoj industrije na određenom području, koje pružaju njegovi ekonomsko-geografski i tehničko-tehnološki uslovi – izvori sirovina i energije (prirodni resursi), uslovi transporta, hidrološki uslovi, mogućnost obezbeđenja potrebnog broja i kvaliteta radnika za ostvarenje proizvodnog programa, uslovi za život i rad radnika, mogućnosti obezbeđenja potrebne tehnike i tehnologije za ostvarenje nameravanog proizvodnog programa.³ Međutim, to ne znači da svi ti uslovi treba da budu ispunjeni na mestu lokacije budućeg industrijskog preduzeća, već je bitno da postoji mogućnost za njihovo obezbeđenje.

1.2. Faktori regionalnog razvoja industrije

Faktori razmeštaja industrije su mnogobrojni i raznovrsni. U ekonomskoj literaturi se govori o sledećim faktorima, i to: materijalnim, prirodnim, ljudskim, institucionalnim i tehničko-tehnološkim.

(1) *materijalni resursi* sadrže prirodne potencijale i uslove, kao i elemente proizvedenog bogatstva koji čine deo opštih uslova za budući industrijski razvoj;

(2) kada je reč o *prirodnim resursima*, pored njihove ukupne količine, bitan je i njihov regionalni raspored i stepen ekonomske valorizacije;

(3) kod *ljudskih resursa* pre svega se misli na osnovne ekonomske karakteristike stanovništva, njegovu brojnost i razmeštaj, posebno, na kvalifikacionu strukturu;

(4) *institucionalni faktori* pre svega se odnose na privredno-sistemske osnove, kao i na sposobnost ekonomskog sistema da raspoloživi potencijal racionalno alokira i efikasno iskoristi i

(5) *naučnoistraživački rad i tehnički progres* predstavljaju posebno važnu i veliku skupinu razvojnih determinanti čija se uloga i u ukupnom i u industrijskom razvoju ogleda u činjenici da brzi rast raznovrsnih tehničkih znanja, uz odgovarajuća sistematska poboljšanja u tehnološkoj osnovi proizvodnje, umnogome relativizira značenje ostalih činilaca rasta i neprestano menja njihov apsolutni i relativni značaj.

1.3. Metodologija za utvrđivanje razmeštaja industrije

Razmeštaj industrije, od samog početka njenog nastajanja pa sve do današnjih dana, jeste neravnomeran. Ovakav prethodni zaključak, iako veoma jednostavan, logičan je i predstavlja opštepoznatu i jednu od osnovnih i opštepoznatih karakteristika industrije. Naime, razmeštaj industrije je uslovljen dejstvom mnogobrojnih kako objektivnih tako i subjektivnih faktora. Budući da ti faktori (posebno sirovinaska osnova: prirodni resursi, tržište i saobraćaj) nisu ravnomerno razmešteni u prostoru, to je i razmeštaj industrije neravnomeran a za industriju su, u daleko većoj meri, karakteristične aglomerativne, u odnosu na disperzivne tendencije.

Za utvrđivanje razmeštaja industrije na jednoj teritoriji (prostornoj celini), mogu se koristiti brojni metodološki postupci, počev od jednostavnih geografskih, koji se

zasnivaju na kartografskim prikazima. Međutim, značajan broj tih metodoloških postupaka ne daje dovoljno elemenata za analizu – realnu ocenu stanja. Zbog toga treba izvršiti izbor (konstituisanje) metodoloških postupaka koji koriste realne pokazatelje, na bazi kojih se može izvršiti realno utvrđivanje razmeštaja industrije na jednoj teritoriji.

Relativno potpuna analiza razmeštaja industrije može se izvršiti primenom analitičkog metoda – izračunavanjem indikatora “relativne gustine” industrije. (Gligorijević, 2014) Ovo, stoga što se u takvom postupku koriste realni pokazatelji, na bazi kojih se mogu izvoditi zaključci i vršiti ocena razmeštaja industrije.

Za utvrđivanje i analizu razmeštaja industrije navedenim postupkom koriste se četiri pokazatelja, i to:

(a) dva pokazatelja koja se odnose na veličinu teritorije (prostornu i demografsku): površina (p) i broj stanovnika (s) i

(b) dva pokazatelja koja izražavaju značaj industrije na određenoj teritoriji: broj zaposlenih u industriji (b) i vrednost nacionalnog dohotka ostvarenog u industriji (d).

Korišćenjem navedenih pokazatelja razmeštaj industrije utvrđuje se na sledeći način: za sva četiri pokazatelja izračunava se relativno učešće svakog dela teritorije (područja) u teritoriji kao prostornoj celini, odnosno geografskim jezikom rečeno, izračunava se učešće područja nižeg ranga u području višeg ranga. Zapravo, izračunava se prostorna struktura svakog pokazatelja:

p_i - relativno učešće površine područja “ i ” u ukupnoj površini teritorije;

s_i - relativno učešće broja stanovnika područja “ i ” u ukupnom broju stanovnika teritorije;

b_i - relativno učešće broja zaposlenih u industriji područja “ i ” u ukupnom broju zaposlenih u industriji teritorije i

d_i - relativno učešće vrednosti nacionalnog dohotka ostvarenog u industriji područja “ i ” u ukupnoj vrednosti nacionalnog dohotka ostvarenog u industriji teritorije.

Na osnovu tako dobijenih podataka izračunava se indikator “relativne gustine” industrije za svako područje, prema sledećem izrazu:

$$G_i = \frac{b_i + d_i}{p_i + s_i} \quad \text{gde je:}$$

G_i = indikator “relativne gustine” industrije područja “ i ”.

Dobijeni rezultati za svako područje, to jest za svaki deo teritorije (prostorne celine), pokazuju stepen koncentracije industrije, što omogućava komparativnu analizu. Dobijene vrednosti indikatora “relativne gustine” industrije mogu imati sledeće vrednosti:

(1) $G_i=1,00$; (2) $G_i >1,00$ i (3) $G_i <1,00$.

Ukoliko je, pri tome, vrednost indikatora jednaka 1,00 ($G_i =1,00$), to znači da na datom području postoji potpuna ravnomernost u pogledu odnosa između njegove

veličine i razvijenosti industrije. Međutim, ukoliko je vrednost indikatora veća ili manja od 1,00, to znači da postoji neravnomernost. Pri tome, vrednost indikatora veća od 1,00 ($G_i > 1,00$) pokazuje pozitivno, a vrednost manja od 1,00 ($G_i < 1,00$) negativno odstupanje u odnosu na prosečni nivo teritorije kao celine.

Primena izloženog metodološkog postupka zahteva da se izvrši i izbor područja (dela teritorije), koje, prema određenim kriterijumima (funkcionalni, strukturni, razvojni itd) odgovara svrsi analize koja se vrši. Pri tome, mogući su različiti pristupi, odnosno može se koristiti određena postojeća teritorijalna podela, može se vršiti nova podela i slično.

Pored toga, mora postojati i odgovarajuća statistička osnova. Svi podaci koji se koriste, zbog direktne uporedivosti, moraju se odnositi na istu godinu.

2. Razmeštaj industrije i regionalni razvoj

2.1. Neravnomernost –opšta zakonitost privrednog razvoja

Privredni razvoj kao najznačajni deo jedinstvenog razvoja, kao što je poznato, ima dva nerazdvojna aspekta, a to su: granski i regionalni. On se, pod uticajem brojnih relevantnih faktora, uvek odvija i ostvaruje kao neravnomeran razvoj.⁴ Privredni razvoj je, zapravo, samo kao takav i moguć jer, upravo neravnomernost predstavlja izvor razvoja. Ukoliko ona ne bi postojala ne bi bilo ni razvoja, već bi, naprotiv, dolazilo do stagnacije i nazadovanja.

Neravnomernost privrednog razvoja je stalna, to jest njeno postojanje predstavlja *opštu zakonitost*, zbog čega se privreda nikada ne nalazi u stanju potpune ravnoteže. Potpuna privredna ravnoteža predstavlja samo jedno zamišljeno stanje –stanje koja se nikada ne ostvaruje.

Neravnomernost predstavlja pokretačku snagu, odnosno bazu razvojnog procesa privrede, u kome se privreda prevodi iz postojećeg stanja u jedno novo stanje, stanje višeg stepena razvijenosti.⁵ Zbog toga je neravnomernost privrednog razvoja, posmatrano sa tog stanovišta, ekonomski opravdana. Međutim, neravnomernost privrednog razvoja, što je veoma značajno, može postati i ekonomski neopravdana. Naime, ona može poprimiti velike razmere i usloviti pojavu brojnih poremećaja u strukturi privrede, odnosno može dovesti do nastanka čitavog niza ekonomskih nejednakosti takozvanog strukturnog tipa, koje vrše negativan uticaj na privredni razvoj i dovode do stagnacije i nazadovanja u razvoju.

2.2. Razmeštaj industrije i povećanje regionalnih razlika

Neravnomernost privrednog razvoja svoj izraz dobija u različitim oblicima. Jedan od oblika neravnomernosti sadržan je u različitom stepenu privredne razvijenosti pojedinih delova, tj. područja jedinstvenih državnih teritorija. Reč je o odnosu između razvijenih i nedovoljno razvijenih područja, odnosno o regionalnim razlikama koje predstavljaju jedan od najznačajnijih oblika izražavanja neravnomernosti privrednog razvoja, odnosno u pitanju je jedna od dve najznačajnije dimenzije regionalnog konflikta. (Korać, 1981)

Reč je, u stvari, o pojavi koja je u ekonomskoj stvarnosti svih zemalja sveta uvek prisutna. Naime, kao što je poznato, regionalne razlike su oduvek postojale i zato se

s pravom u teoriji privrednog razvoja ističe da predstavljaju pojavu koja je stara koliko i ljudsko društvo. (Uvalić, 1972) Međutim, treba istaći da regionalne razlike u predindustrijskom razvoju nisu toliko dolazile do izražaja i nisu privlačile posebnu pažnju. „U svim danas industrijski razvijenim zemljama zapada još negde u XVIII veku pretežni deo stanovništva bio je zaposlen u poljoprivredi, a sela i gradovi bili su dosta ravnomerno razmešteni po čitavoj nacionalnoj teritoriji.“ (Uvalić, 1972, 12)

Preokret nastaje sa početkom razvoja industrije kao posebne privredne delatnosti, a posebno sa njenim izrastanjem u vodeću privrednu delatnost. Zbog toga se regionalne razlike uglavnom vezuju za razvoj industrije, odnosno za njen neravnomerni razmeštaj i regionalni razvoj. „Iako su regioni postojali ranije, industrija je u velikoj meri, uticala na njih. Mada je osigurala prosperitet urbanih polova, podvrgla je većinu područja ekonomskoj eksploataciji i socijalno-političkoj dominaciji.“ (Roux, 1980).

Kao izražajni oblik neravnomernosti privrednog razvoja, regionalne razlike predstavljaju pojavu koja će u ekonomskoj stvarnosti svih zemalja sveta uvek biti prisutna jer nikada neće postojati ravnomerni teritorijalni razvoj, i to zato što nema ni ravnomernog granskog razvoja. U jednom periodu, određene grane i teritorija gde se one nalaze mogu biti u samom vrhu razvoja, a onda, sa velikim promenama u strukturi proizvodnje, sa izbijanjem novih grana u prvi plan, počinje i teritorijalna diferencijacija, izbijanje novih područja, a smanjivanje uloge dotadašnjih vodećih područja.“ (Stojanović, 1987, 165).

Reč je, dakle, o pojavi koja je, posmatrano sa vremenskog stanovišta, trajna (vremenski neograničena), to jest o pojavi koja je u ekonomskom dinamizmu permanentno prisutna. Naime, ne mogu, iz objektivnih razloga, sva područja na teritoriji jedne zemlje imati identičnu strukturu privrede. Identična struktura privrede se zapravo nikada ne može ni formirati. To, uostalom, i kad bi bilo moguće ne bi bilo racionalno.

To nas upućuje na zaključak o trajnom postojanju regionalnih razlika u ekonomskoj strukturi svake zemlje odnosno „...zaključak o neizbežnosti postojanja određenih razlika u nivou razvijenosti pojedinih regiona...“ u okvirima jedinstvenih državnih teritorija. (Čobeljić, 1978, 316)

2.3. Razmeštaj industrije i relativiziranje regionalnih razlika

Vremensko trajanje regionalnih razlika predstavlja opštepoznatu činjenicu, tako da je danas svako svestan neizbežnosti njihovog permanentnog postojanja u ekonomskoj stvarnosti svake zemlje.

Regionalne razlike, kao i svi drugi izražajni oblici neravnomernosti privrednog razvoja, kada se nalaze u optimalnim granicama podstiču razvoj, to jest predstavljaju njegovu pokretačku snagu. Međutim, regionalne razlike predstavljaju izražajni oblik neravnomernosti privrednog razvoja koji pokazuje stalnu težnju da se reprodukuje na višem nivou.

Regionalne razlike, u stvari, pokazuju stalnu tendenciju da poprime velike razmere. Ukoliko do toga dođe to znači da je u teritorijalnoj strukturi privrede došlo do poremećaja i neusklađenosti, odnosno do strukturnih disproporcija. Te disproporcije, kako je već istaknuto, vrše negativan uticaj na privredni razvoj,

uslovljavajući pri tome, pojavu brojnih drugih neusklađenosti i problema druge vrste (političkih, socijalnih, kulturnih i drugih).

U takvoj situaciji mora se otpočeti sa kreiranjem i sprovođenjem određenih mera, kao i sa stvaranjem uslova za otklanjanje poremećaja i neusklađenosti u strukturi privrede, odnosno mora se pristupiti relativiziranju regionalnih razlika i njihovom svođenju na jedan razuman i društveno prihvatljiv minimum koji, bar za sada, nije precizno utvrđen. Mora se, u stvari, pristupiti iznalaženju rešenja i mogućnosti za ujednačavanje stepena privredne razvijenosti pojedinih područja u jednoj zemlji, odnosno dovođenju stepena privredne razvijenosti tih područja u raspone koji se mogu tolerisati, tačnije u raspone koji proizilaze iz objektivno prisutnih razlika u regionalnim uslovima za privredni razvoj, kao i iz stanja u opštem stepenu privredne razvijenosti zemlje kao celine.

„Pod ujednačavanjem nivoa razvoja pojedinih područja podrazumevamo relativno ujednačavanje nivoa, odnosno njegovo dovođenje u raspone koji se mogu tolerisati, te koji proizilaze iz različitosti regionalnih uslova i opšteg nivoa razvijenosti celine.“ (Devetaković, 1973, str. 49). Međutim, mora se imati u vidu objektivna činjenica da relativiziranje velikih regionalnih razlika nije ni najmanje lak i jednostavan zadatak. To je, naprotiv, veoma težak i složen proces, jer jednom nastali poremećaji i neusklađenosti u teritorijalnoj strukturi privrede veoma se teško otklanjaju. Jednom nastala neadekvatna struktura privrede teško se transformiše. To se pogotovu ne može ostvariti u kratkom roku, već, naprotiv, samo u dugom vremenskom roku, roku u kome se mogu ostvariti krupne promene u strukturi privrede, i to postupno i sistematski, uz puno uvažavanje različitih uslova i različitih mogućnosti za privredni razvoj. „Ništa ne bi bilo pogrešnije od shvatanja da ujednačavanje regionalnih uslova treba vršiti bukvalno, ne vodeći računa o činjenici da regioni . . . ne nude iste mogućnosti razvoja.“ (Mihailović, 1970, 43.)

Tokom vremena regionalne razlike su u mnogim zemljama sveta poprimile velike razmere. Do njihovog ispoljavanja došlo je, pre svih, u zapadnim zemljama, koje su prve počele inustrijski da se razvijaju. Ovo, zbog toga, što je iz dobro poznatih razloga u teoriji privrednog razvoja, regionalni aspekt privrednog razvoja je bio zapostavljen. Naime, privredni razvoj je u tim zemljama, posmatrano sa regionalnog aspekta, i to u veoma dugom vremenskom periodu, tekao kao spontani a ne kao društveno usmeravani proces. „Spontanost ekonomskih kretanja neizbežno je radala, ... brojne regionalne neusklađenosti i krupne disproporcije u teritorijalnoj strukturi privrede.“ (Čobeljić, 1978, 234). U tim zemljama došlo je do polarizacije jedinstvenih državnih teritorija na područja sa velikim razlikama u stepenu privredne, a stoga i sveukupne razvijenosti.

Spontanost ekonomskih kretanja, pre svega u oblasti industrije formirala je dva sasvim različita tipa područja: razvijeni i nerazvijeni. Međutim, kada su te razlike poprimile velike razmere, to jest kada su počele da se ispoljavaju u kritičnoj formi, uslovljavajući pojavu ozbiljnih problema svake vrste, došlo je do naglog i brzog zaokreta. „Teško je naći sličan primer u istoriji da se jedan problem svojim političkim i ekonomskim značajem nametnuo takvom snagom i brzinom...“ (Mihailović, 1962, 12).

Kao negativna manifestacija neravnomernosti privrednog razvoja, velike regionalne razlike su uslovile to da regionalni aspekt privrednog razvoja za veoma kratko vreme privuče veliku pažnju i postane jedno od centralnih područja interesovanja, kako politike tako i teorije privrednog razvoja. Došlo je do toga da regionalni aspekt privrednog razvoja u zapadnim, industrijski razvijenim zemljama doživi izuzetnu afirmaciju. „Uzroke ove ... afirmacije treba tražiti u dve paralelne i međusobno uslovljene pojave teritorijalno neravnomernog razvoja. Prva se ispoljila u zaostalim područjima, a druga - u stalnoj i sve većoj koncentraciji privrednih aktivnosti i stanovništva u pojedinim užim i širim privrednim centrima.“ (Mihailović, 1962, 12).

Navedene pojave – podela jedinstvenih državnih teritorija na područja sa različitim stepenom privredne razvijenosti - nametnule su potrebu da se počnu iznalaziti konkretna rešenja za njihovo otklanjanje, odnosno relativiziranje velikih regionalnih razlika. S tim ciljem, država je počela da interveniše i u oblasti regionalnog aspekta privrednog razvoja. Naime, država je počela da preduzima konkretne mere za ubrzanje razvoja nerazvijenih područja na jednoj strani, i mere za otklanjanje prevelike koncentracije privrednih aktivnosti iz razvijenih područja na drugoj strani, kako bi na toj osnovi došlo do ujednačavanja stepena privredne razvijenosti tih područja.

Pomenute mere su u pojedinim zemljama bile različite, ali su skoro u svim zemljama bile vezane za razmeštaj industrije. U nedovoljno razvijenim područjima vršena je izgradnja onih industrijskih kapaciteta koji bi omogućili ubrzanje njihovog razvoja, a u cilju otklanjanja preterane koncentracije u razvijenim područjima su preduzimane različite mere, i to:

“- administrativno ograničavanje izgradnje novih industrijskih objekata u pojedinim gradovima;

- preseljavanje pojedinih industrija iz zagušenih gradskih četvrti u bližu ili dalju okolinu;

- podsticanje većih prekoncentrisanih industrija da dislociraju pojedine svoje pogone ili da podižu nove u prigradskim i daljim privredno neizgrađenim područjima;

- neposredno pomaganje izgradnje industrije van određenih užih regiona (van gradova, van privredno razvijenih regiona i sl).“ (Nikolić, 1967, 81-82).

Problemu velikih regionalnih razlika, u cilju njihovog relativiziranja, u industrijski razvijenim zemljama Zapada poklanjana je velika pažnja. Relativiziranje velikih regionalnih razlika predstavljalo je u tim zemljama u relativno dugom vremenskom periodu, osnovni zadatak politike regionalnog razvoja, mada su njeni zadaci i dometi daleko širi. Na tom planu ove zemlje su ostvarile značajne rezultate. Međutim, u mnogima od njih regionalne razlike još uvek imaju velike razmere i predstavljaju problem sa kojim se razvojna politika tih zemalja i dalje suočava i njihovo relativiziranje stavlja u prvi plan.⁶

Navedena činjenica nedvosmisleno potvrđuje ranije iznetu konstataciju da se regionalne razlike ne mogu relativizovati u relativno kratkom roku. To se posebno odnosi na one zemlje u kojima su regionalne razlike poprimile velike razmere. Zbog

toga je potreba za relativiziranjem regionalnih razlika u pomenutim zemljama još uvek realno prisutna, pa se u tom cilju i dalje preduzimaju određene mere i iznalaze određena rešenja (Gudić, 1987, Šuvakov, 1987).

Problemu regionalnih razlika, zarad njihovog relativiziranja, se velika pažnja poklanjala i poklanja i u nedovoljno razvijenim zemljama. Zapravo, relativiziranje velikih regionalnih razlika predstavljalo je i predstavlja osnovni zadatak politike regionalnog razvoja koju vode takve zemlje. Međutim, za razliku od razvijenih zemalja, „... usled velikih teritorijalnih neravnomernosti i njihovih dubokih istorijskih korena“ (Čobeljić, 1978, 271), relativiziranje velikih regionalnih razlika u nedovoljno razvijenim zemljama praćeno je čitavim nizom teškoća i mora da se odvija na drugačiji način. Zbog veoma niskog opšteg stepena privredne razvijenosti zemlje u celini relativiziranje velikih regionalnih razlika u nedovoljno razvijenim zemljama mora da se odvija uporedo sa podizanjem opšteg stepena privredne razvijenosti svih područja, a ne samo nerazvijenih, „...jer samo na određenom nivou razvijenosti može da počne proces sužavanja razlika između pojedinih regiona. Na niskom nivou razvijenosti manifestuje se polarizacija razvoja, odnosno kao zakonita tendencija javlja se produblivanje razlika između razvijenih i nerazvijenih područja“ (Vlaškalčić, Zeković, 1981, 193).

Relativiziranje velikih regionalnih razlika mora se, dakle, odvijati u koncepciji regionalnog razvoja u kojoj sva područja treba ubrzano da se razvijaju, pri čemu razvoj treba da bude brži u nerazvijenim. Osnovu te koncepcije predstavlja izgradnja i razvoj sopstvene industrije, što znači da se relativiziranje velikih regionalnih razlika i u nedovoljno razvijenim zemljama zasniva na razvoju industrije. Industrija predstavlja takvu delatnost koja može da omogući ostvarivanje navedene koncepcije razvoja, a time i relativiziranje regionalnih razlika. Zbog toga je ideja o razvoju sopstvene industrije u nedovoljno razvijenim zemljama postala vrlo rasprostranjena i široko prihvaćena, pa se u njima ne postavlja pitanje da li industriju treba razvijati ili ne, već se, naprotiv, samo razmatraju mogućnosti i načini njenog razvoja. To znači da izgradnja i razvoj sopstvene industrije, odnosno idustrijalizacija, predstavlja osnovni metod privrednog razvoja koji treba da omogući i relativiziranje velikih regionalnih razlika.

ZAKLJUČAK

Razvoj kao višedimenzionalna pojava, čija se suština sastoji u poboljšanju kvaliteta ljudskog života, oduvek je predstavljao osnovni izazov, iskonsku potrebu i uslov opstanka ljudskog društva. Zbog toga, i jedna (kvalitativna) i druga (kvantitativna) komponenta razvoja predstavljaju neiscrpe naučno-istraživačke teme. Pri tome, kvalitativna ili strukturna komponenta, koja pored vertikalnog ima i svoj horizontalni (regionalni) aspekt posmatranja, predstavlja svojevrsnu, posebnu posebnost u naučnom promišljanju, pa već više decenija zaokuplja pažnju naučnika svih profila (ekonomista, demografa, geografa, sociologa, ekologa, klimatologa, i drugih) širom planete, koji pokušavaju da odgonetnu uzroke nastanka regionalnih dispariteta.

Reč je o veoma kompleksnom, višedimenzionalnom i tvrdokornom problemu strukturne prirode, koji se može posmatrati na različitim nivoima (između pojedinih zemalja, kao i unutar pojedinih zemalja, odnosno između pojedinih regiona). Zbog svega toga je u ekonomskoj nauci stalno prisutna potreba za izučavanjem regionalnog razvoja. Pri tome, ta potreba svakim danom postaje sve aktuelnija. To je, na jednoj strani, rezultat činjenice da je tokom dugogodišnjih istraživanja nedvosmisleno potvrđeno da regionalni razvoj, po intenzitetu i značaju svog uticaja na društveno-ekonomske tokove, opravdano predstavlja jedno od centralnih pitanja u ekonomskoj teoriji, dok, na drugoj strani, aktuelnost izučavanja regionalnog razvoja raste kao rezultat brojnih regionalnih neusklađenosti i disproporcija, prisutnih u ekonomskoj stvarnosti gotovo svih zemalja sveta.

Pitanje regionalnog razvoja postalo je aktuelno tridesetih godina 20. veka (u godinama Velike ekonomske krize, 1929 – 1933), a posebno posle završetka Drugog svetskog rata i, uz kraći prekid sedamdesetih godina, aktuelno je i danas, budući da je razvoj u svim delovima sveta, kao i u svim delovima te iste države neravnomeran. Naime, i savremenu ekonomsku stvarnost, posmatrano u svetskim razmerama, karakteriše prisustvo velikog broja raznovrsnih problema. U okviru tih problema jedno od najznačajnijih mesta pripada problemu velikih regionalnih razlika, koje su nastale i nastaju kao posledica neravnomernog regionalnog razvoja.

Reference

- Arandelović, Z., Gligorijević, Ž., (2014) *Regionalna ekonomija*, Niš: autorsko izdanje
- Arandelović, Z., Gligorijević, Ž., (2008) *Nacionalna ekonomija*, Niš: Petrograf.
- Gligorijević, Ž., (2019) *Ekonomika industrije*, Niš: SVEN.
- Gligorijević, Ž., (2014) *Ekonomika trilogija*, Niš: SVEN.
- Gligorijević, Ž., (2018) *Ogledi o regionalnom razvoju*, Niš: autorsko izdanje.
- Gligorijević, Ž., Ćorović, E., (2019) *Strukturne promene i novi model privrednog rasta Republike Srbije*, Niš: Ekonomski fakultet.
- Gligorijević, Ž., Bošković, G., Mitrović, B., (2008) *Regionalni razvoj i konkurentnost industrije*, Ekonomika preduzeća, 56(3-4), Beograd: Savez ekonomista Srbije.
- Gudić, M., (1987) *Savremeni trendovi u politikama regionalnog razvoja u zemljama OECD*, u: Regionalni razvoj industrije SR Srbije . . . , Beograd: Institut za ekonomiku industrije.
- Devetaković, S. (1973) *Neki rezultati regionalnog razvoja Jugoslavije*, Ekonomski anali, 40, Beograd: Ekonomski fakultet.
- Korać, S., (1981) *Konflikti razvojnih ciljeva u samoupravnom društvu*, Beograd: Rad.
- Manasijević, A., (2018) *Demografski tokovi kao posledica regionalnih dispariteta u Republici Srbiji*, Regionalni razvoj i demografski tokovi, Niš: Ekonomski fakultet.
- Mišić, D., (1965) *Ekonomika industrije Jugoslavije*, Beograd: Savremena administracija.
- Mihailović, K. (1970) *Nerazvijena područja Jugoslavije*, aktuelna pitanja, Beograd: Ekonomski institut.
- Mihailović, K., (1962) *Regionalni aspekt privrednog razvoja*, u: Problemi regionalnog privrednog razvoja, Beograd: Savez ekonomista Srbije.
- Nikolić, M., (1967) *Društveno-ekonomski aspekti razvoja sitne industrije u našim uslovima*, Beograd: Naučna knjiga.
- Roux, J.M., (1980) *Industrijalizacija i regionalni dispariteti*, Planing industrial development, New York.
- Stojanović, R., (1987) *Teorija privrednog razvoja u trećoj tehnološkoj revoluciji*, Beograd: Savremena administracija.
- Uvalić, R., (1972) *Nerazvijena područja u razvijenim zapadnim zemljama*, Beograd: SANU i

Ekonomski institut.

Vlaškalčić, M., Zeković, V., (1981) *Ekonomika Jugoslavije, karakteristike i pravci razvoja privrede i privrednog sistema*, Beograd: Privredni pregled.

Čobeljić, N., (1978) *Privreda Jugoslavije*, knjiga druga, Beograd: Savremena administracija i Institut za ekonomska istraživanja.

Šuvakov, T., (1987) *Regionalna ekonomija*, Novi Sad.

*Primljeno 15. avgusta 2019. godine,
nakon revizije,
prihvaćeno za publikovanje 18. septembra 2019.
Elektronska verzija objavljena 1. oktobra 2019.*

Živorad Gligorijević, redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Nišu rođen je 14. oktobra 1954. godine u Nevadi, opština Kuršumljija. Ekonomski fakultet završio je u Nišu, a magistarske studije na Ekonomskom fakultetu u Beogradu. Doktorsku disertaciju, iz oblasti privrednog razvoja i ekonomske politike, odbranio je na Ekonomskom fakultetu u Nišu. Od 1. juna 1980. godine radi na Ekonomskom fakultetu u Nišu. Predaje na osnovnim akademskim studijama (predmeti: Ekonomika industrije, Industrijski menadžment i Ekonomika turizma), master studijama (predmet: Regionalna ekonomija), kao i na doktorskim studijama (predmet: Industrijska ekonomija). Autor je velikog broja naučnih radova, monografija i udžbenika, kako nacionalnog tako i međunarodnog značaja.

Aleksandar Manasijević rođen je 05.02.1997. godine u Leskovcu. Osnovnu i srednju školu završio je u Medveđi. Ekonomski fakultet u Nišu upisao je 2015. godine i student je završne godine osnovnih akademskih studija. U toku studiranja učestvovao je na brojnim projektima i takmičenjima, nacionalnog i međunarodnog značaja, gde je ostvario značajne rezultate. Osnivač je i rukovodilac Studentskog naučno – istraživačkog centra Ekonomskog fakulteta u Nišu i redaktor zbornika studentskih radova „Regionalni razvoj i demografski tokovi“. Polje interesovanja mu je regionalni razvoj i regionalna politika. Objavio je deset autorskih i koautorskih radova.

THE LOCATION OF INDUSTRY AS AN INSTRUMENT OF REGIONAL DEVELOPMENT

The location of industry as an instrument for ensuring the rational and efficient development of industry is one of the key areas of interest in contemporary economic theory and also in the economic policies of many countries. This is because the location of industry determines the level of success of its development, and given its importance and its place in the structure of the economy, it also determines the level of success of economic and overall development. The location of industry, among other things, greatly affects the horizontal and/or regional aspects of economic development.

With this in mind, the subject matter of this paper is concerned with theoretical and methodological issues of the location of industry, with the aim of pointing out the impact and role of the location of industry in regional development.

Keywords: industry, location of industry, regional development, regional disproportions.

¹ Iako je poznato i široko prihvaćeno da se regioni međusobno razlikuju u pogledu kapaciteta za razvoj, kako u celini tako i u razvoju pojedinih delatnosti, teoretičari i dalje nastoje da objasne koje dimenzije razvoja uslovljavaju da se pojedini regioni razvijaju, a drugi ne, odnosno to da se regioni razvijaju različitom brzinom.

² To znači da je problem regionalnog privrednog razvoja još uvek „otvoren problem.“

³ Kapaciteti za eksploataciju prirodnih resursa (razvoj ekstraktivne industrije) moraju da se lociraju tamo gde se ti resursi nalaze (ugalj, gvožđe, bakar i drugi metali i nemetali); hidroelektrane će se graditi na vodotokovima (zavisno od snage vodotokova vršiče se izgradnja hidroelektrana različite snage); termoelektrane će se graditi na lokacijama gde ima uglja ili drugog energetskog goriva, odnosno na lokacijama gde uslovi transporta to omogućavaju; industrija hleba će se graditi tamo gde se vrši njegoova potrošnja; industrija koja zahteva visoki kvalitet radne snage (na primer, industrija precizne mehanike) gradiće se na onim lokacijama gde se može obezbediti takav kvalitet radne snage; industrija koja u tehnološkom procesu proizvodnje zahteva velike količine vode gradiće se tamo gde ta voda može da se obezbedi. Prema tome, neki od nabrojanih uslova se nalaze u prirodi, kao gotovi (prirodno bogatstvo, hidrološki uslovi, geografski položaj, radno sposobno stanovništvo i dr.), a druge čovek mora sam da stvara (transportni uslovi, tehničko-tehnološki uslovi, uslovi za život i rad radne snage i stanovništva itd).

⁴ Društvena stvarnost je samo jedna i predstavlja veoma složenu i višedimenzionalnu celinu. Zbog toga se i razvoj te stvarnosti posmatra kao jedinstven, to jest, integralan, složen i višedimenzionalan proces proces. Međutim, zbog potrebe određenih analiza društvena stvarnost se dezagregira na sastavne delove, pa se u skladu sa tim i njihov razvoj (ekonomski, politički, socijalni, kulturni, institucionalni, ekološki itd.) posebno analizira. Pri tome, u analizama posebna pažnja se poklanja ekonomskoj dimenziji - materijalnoj osnovi sveukupnog razvoja društvene stvarnosti.

⁵ Razvoj podrazumeva kretanja koja uvek, od manje razvijenih, idu ka više razvijenim oblicima.

⁶ Regionalni razvoj je u principu *par excellence* strukturni problem koji, po svojoj prirodi i suštini, predstavlja dugoročan i trajan problem svake zemlje.